

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA KIADVÁNYAI ÉS A HELYTÖRTÉNETKUTATÁS

Ennek az írásnak az a célja, hogy a helytörténetkutatás, ezen belül főleg a fővároskutatás amatőr művelőinek felhívjuk a figyelmét Budapest Főváros Levéltára kiadványaira. Reméljük, hogy ezzel is hozzájárulunk a még kiaknázatlan várostörténeti kérdések feltárásához, s a kiragadott részletek fokozzák az érdeklődők kutatási kedvét.

Budapest Főváros Levéltára 1971-től mint tudományos és közművelődési intézmény, 1970-től a fővároskutatás szakmai irányítójaként úttörő jelentőségű munkát vállal és lát el a különböző levéltári publikációk kiadásával. Rendszeresen tesz közzé értékes és sok esetben hiánypótló forráskiadványokat, tanulmányköteteket, segédkönyveket.

A *Források Budapest múltjából* c. sorozat első négy kötete fővárosunk 1686—1950 közötti válogatott dokumentumait nyújtja át az olvasónak. Az *I. kötet* a mai Budapest elővárosainak társadalmi, gazdasági, földrajzi és kulturális viszonyairól ad szemelvényeket Buda visszafoglalásától 1873-ig; Pest, Buda és Óbuda egyesítéséig. A kapitalista nagyvárossá alakulás időszakát mutatja be a *II. kötet*. Ebben kapott helyet a háborús főváros, a korabeli munkásmozgalom és a Tanácsköztársaság ábrázolása. Az 1919—1945 közötti időszakról, az ellenforradalmi rendszer uralmáról és a II. világháború Budapestjéről olvashatunk a *III. kötetben*. A *IV. kötet* a felszabadulástól 1950-ig terjedő, életünkben gyökeres változást hozó, izgalmas korszakról ad képet. Tervünkben szerepel még a főváros fejlődésének 1970-ig tartó szemelvényes dokumentálása.

Az eddig megjelent kötetek fontos adalékot szolgáltatnak Budapest törté-

netéhez, a népmozgalmak és a városi közigazgatás kapcsolatának szemléltetéséhez. A várospolitikával foglalkozóknak külön figyelmébe ajánljuk a Tanácsköztársaság 133 napját felidéző fejezetet, ahol többek között például Budapest Munkástanácsának *Landler Jenő* által megfogalmazott feladatait ismerhetjük meg. Az *I. kötetben* bepillanthatunk az 1808-ban alakult Szépitési Bizottmány városrendezési terveibe és azok későbbi megvalósulásába.

A *Forrásokban* jelentős anyagot találunk a korabeli városigazgatás, városi autonómia, hivataltörténet kutatásához is. Forráskiadvány-sorozatunk VII. köteteként jelent meg 1975-ben a *Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945—46* című, gondosan összeválogatott dokumentumgyűjtemény, amely — az előző munkához hasonlóan — szintén tartalmaz várospolitika-történeti adalékot. Ugyanakkor nagyszerűen reprezentálja a népi tömegmozgalom megújulásának kezdeti, hősi időszakát, a demokratikus gondolkodás és az aktív közéletiség kibontakozását.

Budapest Főváros Levéltárának egy másik sorozata *Levéltári dokumentáció* címen lát napvilágot. Ennek első tagja a Budapest Főváros Levéltára (Ismerető), amely egyrészt a kutatók tájékoztatását szolgálja, másrészt pedig — leíró jellegű adatai révén — rövid kultúrtörténeti áttekintést nyújt. Az adattár típusú kiadványok közé sorolható a Topográfiai mutatók 1977. közepéig megjelent első kötete, a *Pest város topográfiai mutatója I. Belváros*, speciális levéltári segédlet, s egyben forráspublikáció nagy segítséget ad azoknak a kutatóknak, akik a főváros műemléképületeinek, lakóházainak, általában ingatlanainak múltbeli sorsa után érdeklődnek, mivel tartalmazza a történeti vá-

rosrészek XVIII—XIX. század folyamán többször megváltozott telekkönyvi számaikat, illetve meghatározza ezeknek az ingatlanoknak a mai helyzetét. A kiadvány használatával rengeteg idő és energia takarítható meg. A pesti topográfiát egyébként a budai topográfia két köteté követi majd: a Váré és a Vízivárosé, valamint az Országúté és a Krisztinavárosé. Noha nem tartozik a Levéltári dokumentáció sorozatába, itt említjük meg a *Budapest. Fővárosunk története* (1242—1972) című munkát, mert részletes kronológiája, történeti statisztikai összehasonlító táblázatai miatt az adattárak között is helyet kaphat. A Corvina Kiadóval közösen készített, angol és német nyelven is megjelentetett könyvet hasznosan forgathatja a fővároskutató.

Budapest társadalomtörténetének bizonyára sok öntevékeny helytörténész odaadó bűvara. Számukra szintén jelentős lehet a *Források Budapest múltjából* első négy kötete. Több személyt foglalkozik a fővárosi munkásság élet- és munkakörülményeivel, gazdasági és politikai harcával. A dualizmus korszakának művelődési és közoktatási viszonyaira vonatkozóan összefoglaló táblázatokra bukkanhat a kutató. A Bethlen kormány szociálpolitikai látásmintéskedéseiből található egy csokorral a III. kötet lapjain. A néhány sorral feljebb már szerepelt *Budapest. Fővárosunk története* című kiadvány táblázatai alapján pedig az országos összefüggések körvonalazhatók.

A Fővárosi Levéltár harmadik, de jelentőségében az előző kettőnél nem kisebb sorozata a *Város történeti tanulmányok*, melynek indító darabja a közeljövőben lát napvilágot. A *Budapest székesfőváros részvétele az 1905—1906. évi nemzeti ellenállásban* című monográfia szerzője levéltári forrásanyag és az egykorú sajtó széles körű kutatásával készítette el munkáját.

A főváros önkormányzatának jellegét, jelentőségét, majd felfüggesztését, a városvezetés mögött meghúzódó politikai harcokat tárgyaló tanulmány a várospolitikát, politikátörténetet művelők ismereteit gyarapítja.

A főváros történetének legszebb fejezeteit idézik Budapest Főváros Levéltárának azok a kiadványai, amelyek hagyománytisztelő gondossággal fakszimile, vagy betűhív kiadásban kerültek az olvasók elé. Bibliofil és tudományos igényeket elégít ki *Táncsics Mihály: Fővárosunk* című, 1867-ben megjelent

művének hasonmás-kiadása, és a *Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században* c. betűhív forrasgyűjtemény. Táncsics, aki jól ismerte az európai metropoliszokat, világvárosi rangra tervezte hazánk fővárosát is. Noha nem volt sem „hivatásos” várospolitikus, sem városrendezési szakember, csodálatos tisztánlátását bizonyította és bizonyítja, hogy városszabályozási javaslatainak jelentős része a kiegyezés után megvalósult. Emberi nagyságának tanújele és kivételes mélységű szociális érzékenységének megnyilvánulása, hogy erősen foglalkoztatták a városfejlesztés társadalmi-emberi vonatkozásai is. Programjának humánus és realista alapelvei ösztönzőleg hathatnak a mai, jó értelemben vett, új tartalmat nyert lokálpatrióta, városyszerető nemzedék helytörténeti tevékenységére.

A Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században elsősorban történésszek, jogászok, szociológusok, pedagógusok és helytörténeti szakkörök érdeklődésére tarthat számot, de fontos adalékokkal szolgálhat — éppen a források differenciáltsága révén — a társadalom-, igazgatás- és hivaltörténeti kutatásoknak egyaránt. A források a korabeli Pest-Buda hivatali nyelvén, az eredeti helyesírást követve, latinul és németül kerültek közlésre. A kötet használhatóságát nagymértékben növelik a dokumentumokhoz kapcsolódó magyar nyelvű regeszták.

A fővárostörténet amatőr művelőinek támogatása és ösztönzése vezette Levéltárunkat, hogy a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságával, valamint a Fővárosi Népművelési Tanáccsal karöltve közkézre bocsássa *Budapest helytörténeti kézikönyvét*. A feldolgozó és gyűjtő munka nélkülözhetetlen segédeszköze született meg így. Az időszéri kutatási területekről és az újabb tudományos módszerekről ad ez a kiadvány hasznos útmutatást.

Budapest Főváros Levéltára tevékenységének egyik meghatározó — hatásában a fővároson is túlmutató — tényezője a közművelődési és ismeretterjesztő feladatok magas színvonalon történő, intézményes ellátása. Az előzőekben a teljességre törekvési igénye nélkül, mintegy a főbb csomópontokat körüljárva, kiadványtípusaink szelektált ismertetésével próbáltuk érzékeltetni azt a — fenti funkciókat szolgáló — tervszerű munkát, amely eredményesebbé és hatékonyabbá teheti a város-történet hivatásos, valamint öntevé-

keny kutatóinak, kedvelőinek ez irányú fáradozásait. Törekvésünk, hogy a praktikus megfontolásokon túlmenően, kulturális életünknek e fontos területén

előmozdítsuk a haladó hagyományainkon alapuló marxista történelemszemlélet és közéleti aktivitás korszerű követelményének szerves egységét.

Künstler Ferenc

KÉT KARD, KÉT OROSLÁN¹

(Móra Könyvkiadó, 1976. 310. old.)

Az *En kedves népem*, a *Zöld hegyek balladája* című regényei, majd a *Csehszlovákia*, a *Börzsöny*, a *Cserhát*, legutóbb a *Szlovákiai utazások* című úti-könyvei után Szombathy Viktor, az avatott tollú író egy, az ifjúság számára írt történelmi regénnyel jelentkezett.

A szerző a Felvidék patinás, sokat ostromolt ősi városaiba vezeti el olvasóit, *Jókai Mór* A lőcsei fehér asszony c. regényének színhelyére: Lőcsére, a szepesi szász tartomány fővárosába és a vele egyenrangú, a Thökölyek által is uralt városba, Késmárkba. Erről a tájról és történetéről csak rendkívül szűkös irodalom áll a magyar olvasó rendelkezésére, ezért különösen meg kell becsülnünk Szombathy Viktor könyvét.

A regény fonalát a mohácsi vész utáni időktől kezdi bonyolítani. Lőcse és Késmárk, e két szepességi város évszázadok óta folyó, sokszor véráldozatot is követelő háborúskodásáról ír, amelyek vámjogi viták miatt törtek ki. Késmárk még Zsigmond királytól kapott árumegállítási jogot és később emiatt vetélytársa lett Lőcse városának. A regény cselekményének idején a késmárki vár ura a lengyel *Laszki Jeromos* volt. A regénynek ez a csöppet sem rokonszenves alakja nem képzelt, hanem valóságos figura. Ugyanúgy a könyv történelmi háttere, a két város viaskodása, a szepességi élet rajza, a kereskedők, a kézművesek, a vászonszövők, a posztósok, egyszóval az iparosok, a földművesek, a városi polgárok, a városi

tisztséget viselők leírása eleven, színes, érdekes és egyben történetű.

Szombathy alapos ismerője a Felvidéknek, erről nemcsak a korhű leírás tanúskodik, de a szerző könyvének ajánlása is: „Feledhetetlen emlékü, szepesi származású tanárainknak, testvéreimmé vált cipszer barátainknak.” Szombathy ismeri a vidéket, hiszen fiatal korában számtalanszor bejárta, tanulmányozta múltját, történelmét. Ezáltal válik írásműve élethűvé. Ebbe a valóságos történelmi keretbe helyezte el az írói képzelet által kigondolt főhősöknek — a daliás, lőcsei illetőségű, fiatal *Cornides Pál* és a késmárki születésű *Demján Ágota* — bájos szerelmi történetét.

Szombathy Viktor a Felvidék (Rimaszombat) szülőtte és harmincnégy éven át ott is tartózkodott. Az első csehszlovák köztársaság idején jelentős szerepet játszott az ottani kulturális életben. Egy időben a komáromi Jókai Múzeum igazgatója, majd a Szlovenszkoí Magyar Kulturális Egyesület főtítkára volt. Szerkesztette a Magyar Vasárnapot, valamint a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet kassai irodalmi folyóiratát, a Magyar Írást. A szlovákiai magyarok magukénak vallják a tőlük ugyan elszármazott, de szülőföldjéhez ragaszkodó író, akit 75. születésnapja alkalmából szlovákiai tisztelői nevében jószívvel köszöntünk. Kívánunk erőt, egészséget annak reményében, hogy még számos könyv kerül ki szakavatott tolla alól, lelkes olvasótáborának öröme.

Vörösmarty Géza

¹ Ennek és a következő ismertetésnek a közlésével köszöntjük a 75 éves Szombathy Viktort, sok jeles honismereti témájú könyv szerzőjét. (Szerk.)

GÖMÖR MEGYE TÖRTÉNETE 1773-IG

Habent sua fata libelli — a könyvecskéknek is megvan a maguk fátuma — mondotta *Terentius* az ő *Carmen* heroicumjában. Felette ráillik ez a mondás *Ila Bálintnak*, a nemrég elhunyt jeles történelmi kutatónak négy Gömör megyei kötetére. Mindössze azzal módosul a magyar változat, hogy nem könyvecskékről, hanem tekintélyes, tartalmukban s terjedelmükben egyképp tiszteletre méltó kötetekről van szó. E könyvek fátuma már ott kezdődött, amikor a tervezett kötetek igen tág időhatárok között jelentek meg: 1944 végén a munka második, 1946-ban a harmadik, 1969-ben a negyedik, végül 1976-ban az első, mindent összefoglaló kötet. A tudós szerző még 1932-ben kapta a megbízást Gömör megye történetének megírására azzal a céllal, hogy a földrajzilag s történelmileg teljes Gömör vármegye területén élt lakosság néprajzi hovátartozásának, etnikai viszonyainak, a népek keveredésének, be- és kiáramlásának felkutatását, vizsgálatát végezze el, határpontul az 1773. évi úrbérrendezés idejét vévén, mert ettől az esztendőttől kezdve már népszámlálási adatok is rendelkezésre állanak, ennél fogva Gömör megye történetének vizsgálatát más oldalról is meg lehetett kezdeni. A négy kötetet a Magyar Tudományos Akadémia segítségével a *Magyar Országos Levéltár* adta ki.

Meg kell itt jegyeznünk azt, hogy ezúttal a tulajdonképpeni „igazi” Gömör megyéről van szó, mert a köztudat manapság már az egész Gömör-Kishont vármegyét egynek, Gömörnek veszi. Pedig az eredeti Gömör megye — amelynek királyi, ispáni, központi vára Gömör (a mai Sajógömör), székhelye pedig a múlt század közepéig a szintén Sajó völgyi Pelsőc volt —, a Balog völgyétől keletre feküdt, míg Kishont megye — amely mintegy „filiája”, önállósult, Nógrád megyével elválasztott járásnyi területű része volt Nagy-Hont megyének — a Rima völgyében terült el, Rimaszombat székhellyel. Ez eredetileg Rima megye volt. 1887-ben Kis-Hont lett, majd 1806-ban Gömörrel egyesítették, de Gömör maga még 1882-ben is tartott megyegyűlést Pelsőcön.

Ila Bálint tehát — a tudomány nagy kárára — nem vehette figyelembe Kishontot, csupán az eredeti gömöri területet, amely a Garam kezdeti szakaszá-

tól, az Alacsony-Tátra keleti részétől délre, a Sajó s mellékfolyói völgyében le Bánrévzig és a Gortva völgyében a Medvesaljáig, a palócok és barkók földjéig húzódik, nyugati határául a Balog völgyét jelölve.

Több mint negyven éven keresztül vasszorgalommal gyűjtve az adatokat, ezernyi-ezer okmányt eredetiben véve elő, a nyomtatásban is megjelent okmánytárakat, *Bartholomaeides László*, *Hunfalvy János* múlt századbéli munkáitól kezdve egészen a legmaibb kutatók idevágó műveinek soráig minden Gömör megyei vonatkozást felkutatva, vált a négykötetes mű valóban hiánytalanná. A lakosság neveire vonatkozólag különösen az egyházi tizedjegyzékek lettek kiváló források.

Egyetlen megye fel-alá hullámozó történetében benne van tulajdonképpen az egész ország!

A Gömör megye története 1773-ig címet viselő sorozat első három kötete a különböző települések abc-rendbe szedett helytörténeti lexikona A—L; M—R; S—Zs kezdőbetűkkel, Abafalvával kezdődik, Zsórral ér véget. Megjelöli a falvak magyar s — ha volt — szlovák, rutén, német nevét; feljegyzi a község alapításának körülbelüli évét, az alapítás módját, kezdeményezőjét, birtokosát, a község rövid történetét, földrajzi neveit, amelyekből fontos következtetést lehetett levonni a honfoglalás előtt már ott lakók, a honfoglalók vagy a később betelepítettek származására, etnikumára. Feljegyzi ez a lexikon a birtokosok, nemesek, jobbágyok nevét is.

Az első — a tulajdonképpeni befejező, összefoglaló s 1976-ban megjelent 500 oldalas — kötet a részeredmények jeles summázata. Lényegében a megye folyton hullámozó — erdőt irtó, állatot nevelő, bányászó, ipart űző, gazdálkodó, betelepülő, török elől menekülő, szigorú gazdájától megfúto, újra s újra visszasziszvárgó, rabszírja kötött, felégetett, meggazdagodott, vlach pásztorokként a hegyeken át Lengyelország felől érkezett, huszitákat maradt, kitanult, kisenemesből jobbágyorsba visszasüllyedt, parasztból nemessé emelkedett — népének története. Egy-egy falu, kisváros hosszabb nyugvást csak a töröktől való béke egy-egy évtizedében élvezett, vagy akkor, amikor már elpihentek a kuruc háborúságok, labandulások is. Am a földesúr sokszor ekkor sem nyugodott: adóval sanyargatta népét vagy hívott újakat, telepített, erdőt irtatott, munkát adott s elvett. A települések népe néha

harminc-negyven esztendőnkint cserélődött.

Érdekes az a térkép, amely a Gömörbe való bevándorlás s az onnan újra s újra indult kivándorlás területét mutatja be: lényegében az egész ország „mozgott”, Trencséntől Brassóig, Fiumétől, Vas megyétől Máramarosig, Torontálig, Árvaig. S ez nemcsak egyetlen megyénkire volt jellemző, a vándorlás folytonos és általános volt. Különösen megdöbbentő adatok mutatkoznak a pestises évtizedekben, amikor egész vidékek népe pusztult el csaknem teljesen, s települt be újakkal. Az „ősi foglalkó” alig néhány tucatnyi községe számíthat ma például palócoknak vagy barkónak, de az is csak hiányosan, a maga vélt törzsközség etnikumában!

Megállapítja a szerző, hogy a *határnevek* a falvak népességének mindennapi nyelvére jellemzőek, a *falunevék* azonban nem az egyes helységek lakosságára, hanem annak a környezetnek nyelvére jellemzőek, amely a neveket adta. S ez különösen szlovák—magyar viszonylatban kölcsönös. Ha a határ- s falunevék nem is, a családnevek folytonosan változtak: a szerző e családnév-változásokat is nyomon követi. Az első teljes jobbágynévsort csak az 1551. évi dézsmalajstromból lehetett venni!

Történészek számára különösen érdekes — a természeti s gazdasági adottságok ismertetése, tehát a településföldrajz felvázolása után — az a fejezet, amely a honfoglaláskori, nemzetiégi te-

lepülések nagyságáról, határaitól, módjáról szól. Gömör megye legkorábbi nemzetsége, amely a honfoglalás után elsőnek érkezett a gömői medencébe, a *Hanva*. (Utolsó sarja, *Hanvay Zoltán* földbirtokos, író, 1924-ben hunyt el Hanván!) A Sajó és a Turóc-Ratkó völgyben terültek el szállásbirtokai. Külön területen helyezkedtek el a palóccal rokon barkók, főként a *Hangonyi* család birtokán; a *Tornallyay*aknak, *Csoltó*iaknak és Gömörvár szabadosainak is külön földjük volt; a *Rátoldok*, *Kacsicsok*, *Gutkeledek*, *Záchok* Borsod megyével határosan települtek; a Balog völgyében a *Balog*-nemzetségnek volt birtoka, a Hanva-nem földjeitől nyugatra; azaz a palócok — kabarok — földjéitől északra sok kisnemes telepedett le külön-külön. A gömői palócok földje átért Hevesbe, Nógrádba.

A gömői Bányavidéket — Csetnek, Betlér, Rozsnyó, Krasznahorka, Pelsőc, Berzete és a Szepessel néprajzilag is határos Dobsina környékét is — külön egységbe veszi, térképezi föl a szerző. Minden területen végigkíséri az ősi magyarok, a szlovákok, a bevándorolt vlahok és németek nyomait.

Olyan ember számára, aki e megyében élt, különösen izgalmas történelmi olvasmány és kútforrás a négy kötet. Kár, hogy nincs sem időbeli (1773 utáni), sem térbeli (Kishontot illető) folytatása!

Szombathy Viktor

KÉT ÚJ KÖNYV A SZÖVETKEZETI MOZGALOM TÖRTÉNETÉRŐL

A helytörténetírásnak nemcsak az a jelentősége, hogy egy-egy település, megye vagy tájegység lakóit megismerteti szűkebb hazájuk múltjával, hanem az is, hogy — amennyiben megbízható adatbázist használ fel — információkkal szolgálhat az országos fejlődés részletesebb, alaposabb megismeréséhez. A szak- és a helytörténeti irodalom kölcsönösen segítheti, és segítenie is kell egymás munkáját.

A helytörténeti gyűjtők tevékenysége során fontos, hogy rendelkezésükre álljanak olyan, szakmai és ideológiai szempontból is megbízható, átfogó jel-

legű szakirodalmi művek, amelyek biztos alapot jelentenek számukra. E tekintetben a szövetségi mozgalom történetének tanulmányozása terén jelentős eredmény született 1976-ban. Két olyan könyv jelent meg, amelyek egymást kiegészítve bemutatják az egész felszabadulás utáni agrárszövetségi fejlődés fő vonalát, *Szakács Sándor*: A földművelésszövetségi mozgalom története 1945—49 című tanulmánya a Szövetségi Kutató Intézet Közleményei sorozat 115. köteteként került kiadásra; *dr. Fazekas Béla*: A mezőgazdasági termelőszövetségi mozgalom Magyarországon című könyve pedig a Kossuth Kiadó gondozásában látott napvilágot.

Mindkettő alapvető fontosságú ismereteket és szempontokat nyújt a szövetségi mozgalom múltjával foglalkozók-

nak. Bízást mondhatjuk, hogy hasznosításuk elengedhetetlen a születendő szövetkeztörténeti munkák szerzői számára.

A szövetkezeti mozgalom történetéről szóló irodalom két új, igen hasznos darabja sok más érteke mellett jó példája annak is, hogy a helytörténetírás eredményeit, illetve egy-egy mikroszintű adatot indokolt esetben hogyan lehet felhasználni az országos összkép megrajzolásához. Természetesen azok csak epizodszerepet kapnak mindkét kötetben, hiszen közreadásuk nem önmagáért való, hanem annak jelzését szolgálja, hogy a felszabadulást közvetlenül követő időszakban a szövetkezeti mozgalom alakításában jelentős volt a helyi tényezők szerepe. Ezzel lényegében meg is mutatják, hogy a helytörténetírás számára hol mutatkozik az egyik legfontosabb területe az országos szövetkeztörténeti kutatást segítő munkának. Az 1945–1946-ban működött, sok esetben egyáltalán nem, vagy csak hiányosan dokumentálható paraszti társulásokról a helyi gyűjtők sok érdekes és értékes adatot tárhatnak fel, amelyek kellő kontroll után szélesebb körű ismertetésre is alkalmasak lehetnek.

Mindkét könyv nagy forrásértékű adatbázisra épül. Szakács Sándor elsődlegesen levéltári dokumentumokra, dr. Fazekas Béla túlnyomóan hivatalos statisztikákra alapoz. Mindketten a fejlődés belső logikája szerint követik nyomon a történéseket, éppen ezért sokkal inkább a mélyebb összefüggéseket tárják fel, mintsem az eseményeket sorakoztatják fel.

Szakács Sándor munkája a földművesszövetkezeti mozgalom történetének legkorábbi szakaszát tekinti át igen alapos módszerességgel, a szövetkezés gazdasági és társadalmi meghatározottságainak szem előtt tartásával. Ráírnyítja a figyelmet azokra a tényezőkre, amelyek serkentették, illetve gátolták a mozgalmat. Olyan fontos kérdéseket vizsgál, mint a földművesszövetkezetek elsődlegesen termelési indíttatása, kapcsolatok a földreformmal, a szövetkezeti keret és szövetkezeti tevékenység viszonya, a jogi szabályozás és a gazdaságpolitika szövetkezeti vonatkozásainak jellemzői, a földművesszövetkezeti mozgalom helyzete és a társadalmi-politikai változások közötti összefüggések. Az átfogó értékelés mellett bizonyos vonatkozásokban (1945 eleji, illetve nyári szövetkezés, földművesszövetke-

zetek alakulása) részletes képet is rajzol a szerző. Ezekben a részekben a helytörténet művelői korabeli feljegyzésekből származó konkrét adatokat is találhatnak. A történések mikroszintű adatokkal való jellemzését a tanulmány végefelé hátrébe szorítja a központi agrár- és szövetkezetpolitikai intézkedéseknek, s azok közvetlen hatásának elemzése, tükrözve azt a valóságos folyamatot, amelyben a szövetkezeti életre ható tényezők között elsődlegessé, uralkodóvá vált a központi szabályozás, szemben a korábbi helyzettel, amikor a helyi tényezők igen fontos — nem egyszer döntő — körülményeknek bizonyultak. Ez arra inti a szövetkezeti mozgalom korai szakaszát a helytörténet keretei között tanulmányozókat, hogy — különösen a „fordulat évétől” kezdve — feltétlenül szükséges a központi intézkedések hatásának behatóbb vizsgálata. Fontos tanulsága Szakács Sándor munkájának, hogy a szövetkezeti élet jelenségeinek értékelését a vonatkozó egykori jogszabályok ismeretében kell végezni.

Említést érdemel, hogy Szakács Sándor kísérletet tesz a földművesszövetkezeti mozgalom közvetlen előzményeit jelentő 1945 nyári-őszi szegényparaszti szövetkezési hullám keretében létrejött társulások tervbe vett, illetve ténylegesen megkezdett tevékenységi körének áttekintésére, s ennek alapján bizonyos tipizálásra. Az általa megjelölt szövetkezési irányok pontosabb körülrajzolásához további konkrét esetek megvizsgálása szükséges, amiben a helytörténettel foglalkozók jelentős segítséget adhatnak.

A felszabadulás utáni első éveket követően az agrárszövetkezeti mozgalom középpontjába a földművesszövetkezetek helyett a termelőszövetkezetek kerültek. Mintegy két évtizedes folyamatban kialakult a magyarországi szocialista nagyüzemi mezőgazdaság. Ennek a történetét mutatja be dr. Fazekas Béla könyve tudományos alapossággal, mégis olvasmányosan. Nyomon követi, hogy milyen tényezők hatására, milyen eredményekkel és problémákkal vette át a paraszti gazdálkodás helyét az előbb csak új kereteket, később azonban már korszerűbb termelési módot is jelentő szövetkezeti gazdálkodás.

A könyv nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy történelmi és közgazdasági szempontokat egyaránt érvényesítve, rendkívüli adatgazdagsággal tárja fel a legfontosabb összefüggéseket. E

törekvés sikere egyértelmű. Olyan elemző munkát vehet kézbe az olvasó, amely két vonatkozásban is átfogó. Egyrészt abból a szempontból, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődését kezdeteitől — sőt előzményeitől — napjainkig áttekinti, másrészt, — számba veszi a mozgalomra ható tényezők szinte teljes körét, s nem feledkezik meg a termelőszövetkezettel kapcsolatba került más gazdasági egységek szerepének bemutatásáról sem.

A szövetkezeti mozgalom múltjával a helytörténet kereteiben foglalkozók számára dr. Fazekas Béla munkájának három tanulsága feltétlenül megszívlelendő. Nevezetesen: 1. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének tanulmányozásában alapvetően szükséges az agrár- és szövetkezetpolitika alakulásának figyelemmel kísérése. Csak helyi adatok felhasználásával nem rajzolható fel hiteles kép. 2. A szövetkezeti mozgalom fejlődése nem elszigetelten történt. Számos gazdasági és társadalmi-politikai jelenséggel, folyamattal, szervezettel volt és van kölcsönhatásban. Ezek jelzése szerves része kell hogy legyen a szövetkezetektörténetnek. 3. Nemcsak az átszervezést követőleg, hanem annak időszakában is figyelemmel kell lenni a gazdálkodás feltételeire és színvonalára.

Dr. Fazekas Béla könyvében a súlypont az agrárpolitika alakulásának hatásán és a számszerűsíthető jellemzőkön van. A vizsgálat elsődlegesen a termelőszövetkezeti fejlődés gazdasági oldalára irányul. A szövetkezetekről, mint társadalmi szervezetekről sokkal kevesebb szó esik, hasonlóképpen arról, hogy a paraszti életet és szemléletet hogyan érintették a történetek. Eppen ezek azok a kérdések, amelyek átfogó, statisztikai jellegű adatokkal a legkevésbé válaszolhatók meg. A könyv jellege pedig aligha tette volna lehetővé az aprólékos vizsgálódást társadalmi

vonatkozásokban. Annak megtétele más tudományágak (szociológia, néprajz) képviselőinek és a helytörténeti kutatók közreműködését igényli.

Az elemzés módja, körültekintő volta iránymutató lehet a szövetkezetektörténettel bármilyen szinten foglalkozók számára. A természeti, gazdasági és társadalmi tényezők széles körének figyelembevétele, a termelési technikai feltételeinek nemcsak mennyiségi, hanem minőségi számbavétele, a földművelőszövetkezeti és termelőszövetkezeti mozgalom kapcsolatának rövid jellemzése, az egyszerűbb szövetkezeti formák szerepének bemutatása, a háztáji gazdaságok és a részesművelés kérdéseinek vizsgálata, a gazdasági és politikai szempontból is jelentős patronáló mozgalom felidézése és még számos más értékes vonás hívja fel az olvasó figyelmét a fejlődés összetevőire. Ez annál is inkább fontos a termelőszövetkezeti üzemtörténetek szerzőinek, mert sok esetben tapasztalható a történetek indokolatlan leegyszerűsítése.

Szakács Sándor és dr. Fazekas Béla könyve egyaránt a mezőgazdasági szövetkezeti fejlődés általános jellemzőit veszi számba. Nem ad — nem is adhat — azonban olyan mintát, amely mechanikusan alkalmazható lenne egy-egy termelőszövetkezet, község vagy megye történetének megírásához. Hasznosításuk lehetősége és szükségessége a helytörténetben szempontjaik érvényesítésében és a leírt általános jelenségeknek a helyi történetekkel való összevetésében van. Az üzem- és községtörténeti munkák feladata, hogy kimutassák: miben volt általános és miben sajátos a helyi fejlődés. Szövetkezeti vonatkozásban most már rendelkezésre áll a mérce. Hasznosításának eredményeit érdeklődéssel várják a szövetkezetektörténet kutatói.

Urbán László

PÜSPÖKI NAGY PÉTER:

ZSELIZ VÁROS CÍMERE

Heraldikai és történelmi monográfia
(Kiadta a Zselizi Városi Tanács Nemzeti Bizottság, a Madách Könyvkiadó gondozásában, Bratislava, 1976. 298 old.)

Püspöki Nagy Péter a szlovákiai magyar történészgárda egyik fiatal tag-

ja, aki könyvei, tanulmányai témaválasztásával és munkái színvonalával egyaránt figyelmet keltő és elismerésre érdemes eredményeket mutat föl. Örömmel olvastuk nemrég a pozsonyi Irodalmi Szemlének a szlovákiai magyar tudományosság kérdéseivel foglalkozó számában (1977/3.) historikusként

vallott ars poetica-ját, s abból következő tudományos programját. Püspöki Nagy Péter az országos történetírás és a korszerű helytörténetírás egységét, folytonos kölcsönhatását hangsúlyozta, s megfogalmazta a nemzetiségi történetkutatás szerepének főbb összetevőit. is. Elmondotta nyilatkozatában, hogy a feudális korszak feltárása mellett az ún. történeti segédtudományok közé tartozó címertan (heraldika) és az írástörténet (paleográfia) modern szempontú művelése, megújítása foglalkoztatja elsősorban. Mindezt az általa „kritikai helytörténetírás”-nak nevezett tudományos célkitűzés keretében kívánja megvalósítani, amely azt jelenti, hogy a helytörténeti kutatástól ugyanolyan színvonalú szemléleti és módszerbeli fejlettséget követel, mint amilyennel a nagy összefüggésekkel foglalkozó történetírás igényesebb művelői dolgoznak.

A szerző eddig megjelent munkái e világos és határozott feladat szolgálatát igazolják. Az Irodalmi Szemle hasábjain izgalmas tanulmányokat tett közre (mint pl. Az ősi Nyitra a kortársak híradása és a történészek elképzelései nyomán, Ipolyság a tatárjárás évszázadában), 1968-ban megírta és publikálta Püspöki mezőváros történetét. 1971-ben kezdte meg a városok modern címereivel foglalkozó könyveinek közvételét, Dunaszekesváros város címere c. kisebb munkájával. A korszerű városi címerek kérdéskörének vizsgálatában sokoldalú, a műfajban egyedülálló részletességű elemzésekre és kritikai mérlegelésre vállalkozott Rozsnyó város címeréről írt könyvében (1973), különösen pedig a zselizi monográfiában.

Püspöki Nagy Péter általánosított eredményei mind Csehszlovákiában, mind pedig nálunk biztos és tudományosan megalapozott irányt adhatnak a város címerek felújításához vagy új címerek tervezéséhez. Magyarországon a város- és községcímereknek elsősorban régi — többnyire századforduló előtti — irodalma van, amelyre csak részben lehet támaszkodni. Az utóbbi években a Levéltári Közleményekben *Vajay Szabolcs*, az Élet és Tudomány hasábjain *Kaposvári Gyula* foglalkozott a régebbi város címerek felújításával, az új tervezésű címerek erényeivel és a heraldika szabályait sértő megoldásaival. 1974-ben ismét rendelet szabályozta hazánkban a városi címerek és zászlók engedélyezésének és használatának kérdéseit, s ennek alapján helyi ta-

nácsrendeletek születtek. Mindemellett, az 1975-ben kiadott A magyar városok címerei című díszkötet adós maradt a megfelelő címermagyarázatokkal, elemzésekkel. A város címerek tartalmi és heraldikai rendet követő művészi megoldásairól éppen a legérintettebbeket, a tanácsok vezetőit kellene alaposabban tájékoztatni.

Csehszlovákiában 1967 óta használják újra a felújított vagy az új tervezésű város címereket. Szerepük ma már nem egészen ugyanaz, mint a feudalizmus korában, bár reprezentatív célzatuk nem véletlen. Felhasználási körük lényegesen szűkebb, mint régente. Ez a mi viszonyainkkal azonos.

Püspöki Nagy Péter meghatározása szerint a mai város címer „szabadon választott reprezentatív városi szimbólum”. A választásra három lehetőség kínálkozik: a történeti címer eredeti alakjában történő felújítása, ugyanez módosított vagy javított változatban, végül pedig teljesen új címer bevezetése és használata. Csak az a címer fogadható el, amely minden tekintetben megfelel a heraldikai szabályoknak. A történelmi címerhez lehetőleg ragaszkodni kell, helyesbíthető hibáit ki kell javítani. (Rozsnyó esetében ez történt.) A címerek értékelése és felújítása során a szerző szerint a megkülönböztetethez, a jellegzetes alakítást és a találékony kifejezőkészséget kell vezérfonalnak tekinteni. Ennek értelmében rangsorolja a címereket: legértékesebbek a beszélő jelet hordozók, megtarandók a városi múlt valamelyik mozzanatára utaló allegorikus címerek, viszont kisebb az értékük a sokszor szereplő címeralakokat mutató címereknek (amelyeken eke, kalász, kéve vagy hasonló láthatók). Az új címer tervezése kapcsán a zselizi városi szimbólumról szólva (ennek alkotója maga Püspöki Nagy volt) részletesen ír a címerkép tartalmának megválasztásáról.

A zselizi monográfia a város történetének ismertetésével mutatja be azokat a sajátos mozzanatokat, amelyek a ma öt és félezer lakosú, Garam menti kisváros múltjának és jelenének lényegét, összegezését fejezik ki. Zseliz 1209-ben említette először egy pápai oklevél és 1411-től lett mezőváros. Esztergom 1543. évi eleste után, egészen 1664-ig, Zseliz is a török terjeszkedés terhére nyögte, bár a kettős adózás nem volt állandó. Áttekinti a török utáni fejlődés főbb tényeit is. Ebből tudjuk

meg, hogy 1970-ben a lakosság fele-fele arányban magyar és szlovák anyanyelvű volt. Az alaposan dokumentált s a török idők végéig részletező tárgyalást nyújtó várostörténet keretében Püspöki Nagy Péter éppen a címerhasználatból kiindulva jut el izgalmas, új eredményekhez a parasztvármegyék megismerésében. Ismeretes, hogy ezek a paraszti önvédelmi szervezetek a hődolsági és a kettős adózású területeken alakultak, a nemesi vármegyétől függetlenül.

Az új zselizi városcímerben arany mezőben három vörös tüske, továbbá kék mezőben kardot markoló, koronás arany griff szerepel, alul három arany virággal. A három vörös tüske — mint beszélő jel: a „zsil” tuskét jelent a város esetében — Zseliz nevére és forradalmi hagyományaira, az arany mező a település középkori virágzására és mai lendületes fejlődésére utal. A középkori zselizi uradalom címeréből átvett griff, mint történelmi szimbólum, az egyik barsi parasztvármegye emléket őrizi, miután annak kiterjedése lényegében azonos volt az uradalom te-

rületével. Ezt a külső megjelenítésben igen vonzó, a legértékesebb címerjellemzőket hordozó városi szimbólumot bárki szívesen szemléli és könnyen megjegyzi, s benne érezheti a település több mint hétszáz esztendő történetének útját is, mai életének erejét és örömeit is. Ez a messzemenő történetírói megalapozottságnak és a címertervező művészi leleményességének az elismerése.

Püspöki Nagy Péter, mint az elmondottakból is kitűnik, a modern város-címerek nagyon pontos és hiteles történelmi alapokra építésének a híve, s a kutatásban éppolyan példás munkát végez, mint a feltáró tevékenység gyakorlati hasznosításában, közkinccsé tételében. Hozzáértésére, úgyszeretere nagy szükség volna nem egy magyar városban, ahol hétköznapi vagy hivatali szemlélettel és a történelmi előzmények mélyebb ismerete nélkül tervezték az új címert. Ahol még nem késő, érvényesíteni kell a zselizi vagy a rozsnói megoldást.

Dr. Szabó Ferenc

DR. KÓS KÁROLY:

TÁJAK, FALVAK, HAGYOMÁNYOK

(Kriterion Könyvkiadó,
Bukarest, 1976. 386 old.)

A magyar és a közép-kelet-európai néprajztudomány egyik kincstára nyílt meg, amikor a Kriterion könyvkiadó megjelentette a Kolozsváron élő dr. Kós Károly újabb néprajzi tanulmánykötetét. Az 1972-ben közreadott *Népelet és néphagyomány* c. kötet már jelezte, hogy milyen nagyszerű és fontos néprajzi tényanyag pihent hosszú éveken át Kós Károly asztalfiókjában. A *Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal* közösen írt kászoni és szilágysági népművészeti kötetek további nagy meglepetést jelentettek és igazolták a várakozókat. A most megjelent könyv hat tanulmánya szinte már túlhaladni látszik a reménykedők elképzeléseit. A régen gyűjtött és megírt, de csak most publikált néprajzi adatok óriási tömegének és gazdagságának láttán joggal gondolhatunk arra: milyen kár, hogy nem közvetlenül megszületésük után (nemely esetben negyedszázaddal ezelőtt) jelentek meg ezek a kiváló írások.

Tanulságos mindjárt a könyv bevezetője. Ebben Kós Károly kifejti nézeteit az adatközlő, leíró néprajz korunkbeli szerepéről, jelezvén, hogy műve a leendő összehasonlító kutatások tényismeret-bázisának megteremtését, szélesítését, bővítését szolgálja. Módszertanilag fontosak azok a sorai, amelyeket a tájékozódó gyűjtések feladatairól és megvalósításáról ír.

Egy rövidre szabott ismertetés keretében mégcsak felsorolásszerűen is nehéz kitérni mindazokra a témákra, amelyekkel a szerző foglalkozik közel 400 oldalas könyvében. Álljon itt alaptájékoztatóként a közölt 6 tanulmány pontos címe:

1. Fekete-Körös völgyi gyűjtés (1948)
2. Hétfalusi szekeresség
3. Csángó néprajzi vázlat (1949)
4. Csiki fazekasfalvak és fazekasságuk (1950)
5. Régi paraszttelkek, ház és lakásbelső Dorohoiban (1970)
6. Vásárok és vidékek (1947—1962)

A közel 30 évvel ezelőtti *Fekete-Körös völgyi gyűjtés* közreadásával jól kiegészül a táj népeletéről *Györffy István* munkásságából alkotott képünk. Követ-

hetjük a változásokat, a néprajzi jelenségek XX. századi fejlődésének folyamatát. Tanulságos ebből a szempontból a társkányi kapu változásainak bemutatása.

A *Hétfalusi szekeresség* c. szintén harminc évvel ezelőtt íródott tanulmány régi hiányt pótol, óriási adatmennyiséget közöl és a népelet fontos kelet-európai összefüggéseire mutat rá. A különböző népeket összekapcsoló szekerező kereskedelem gazdasági jelentőségének és kultúrák közvetítő szerepének feltárása nagy hasznára lesz a további néprajzi kutatásoknak.

A 114 oldalas *Csángó néprajzi vázlat* megítélésünk szerint a kötet legfontosabb írása. Tulajdonképpen egy kisebb önálló könyv méreteit is kitöltene. 1949-ben végzett moldvai tájékozódó gyűjtésének anyagát adta közre benne Kós Károly. A régi hiányt pótló leírás kitér a nehéz sorsú, legkeletibb magyar népcsoport gazdálkodásának, népi iparainak, közlekedésének, vásárainak, településének, építkezésének, lakáskultúrájának és öltözetének bemutatására. A monográfiának is beillő leírás összefoglalása alaposan túllép az adatközlő tanulmányok szokott keretein. A szerző itt meghatározza a moldvai magyarság népi kultúrájának fő sajátosságait, szétválasztva a régi erdélyi örökséget a román környezetben kapott hatásoktól.

A *Csiki fazekasfalvak és fazekasságuk* c. szintén nagy terjedelmű írás bemutatja a csiki székelység fazekasságának múltját, jellegét, edénykészítési technikáját, edényfajtaát, valamint az edény-

termeléssel összefüggő értékesítést, vándorkereskedelmet. Különösen jelentős a madarasi fekete-edény készítés néprajzi feltárása és ismertetése.

Az ötödik tanulmány Észak-Moldva Prut felé lejtő vidékére kalauzol bennünket. A magyar néprajz számára nagy nyereség ez az írás, mivel a nyelvi akadályok mellőzésével könnyen megismerhetjük belőle egy románlakta táj településformáját, népi építészét és lakáskultúráját. Az 1972-ben megjelent vilceai tanulmánnyal és a mostani dorohói leírással (és természetesen más cikkekkel is) Kós Károly olyan példáját teremtette meg a román népi kultúra magyar nyelvű bemutatásának, amilyenre a többi szomszéd nép esetében sajnos alig hivatkozhatunk. A kötet utolsó tanulmánya a régi erdélyi vásárok világát villantja fel előttünk. A szerző újszerűen elemzi a vásárok kialakulását és jelentőségét a népeletben, majd egyenként ismerteti a legfontosabb vásárhelyek néprajzi emléktanyáit. Mindezek jó alkalmat adnak az erdélyi táj sokirányú népközi kapcsolatainak bemutatására.

A könyv bizonyára sokat forgatott, hasznos forrása lesz a magyar és a román néprajzi kutatásnak egyaránt. Kár, hogy nem jelent meg benne tárgymutató, ami megkönnyítette volna a tájékozódást a hatalmas tényanyagban. Örvendetes viszont, hogy a kötet mondanivalóját 103 fénykép és 217 kiváló néprajzi témájú rajz teszi szemléletessé.

Dr. Bárh János

NÉPISMERETI DOLGOZATOK, 1976

Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: dr. Kós Károly

(Kriterion Könyvkiadó,
Bukarest, 1976. 162 old.)

A bukaresti nemzetiségi könyvkiadó, a Kriterion ismét meggondolkoztató kiadvánnyal örvendeztette meg a néprajztudomány kedvelőit és művelőit. A Népismereti Dolgozatok 1976 című tanulmánykötet a romániai magyar néprajzkutatás sokat ígérő antológiáját adja a kezünkbe, megszólaltatva a néprajzi leírás és a gyűjtésszervezés műfajban a hivatásos néprajzkutatókat: *Kós Károlyt, Vámszer Gézát, Gazda Klárát,*

Molnár Istvánt, Nagy Jenőt, Mózes Terézt, Szentimrei Judítot, Vita Zsigmondot és Faragó Józsefet, a néprajztudomány határterületein dolgozó történész *Imreh Istvánt,* a botanikus *Szabó T. E. Attilát,* az úttörő néprajzi gyűjtő-versenyek szervezőit *Szabó Zsoltot és Horváth Stefániát,* és mutatványul egy résztvevőjét, *Kiss András VII. o. tanulóit,* valamint a javarészt pedagógusi pályán működő már-már a szakember szintjén tevékenykedő önkéntes gyűjtőket: *Szamadó Ernőt, Seres Andrást, Végh Olivért, Bura Lászlót, Kiss Ilonát, Duka Jánost, Balázs Lajost, Dánielisz Endrét és Szász Judítot.*

Kolozsvárt jártomban beszélgettem a szerkesztővel a kötet szakmai és pedagó-

giai célkitűzéseiről. *Kós Károly* két szempontból is rendkívüli fontosnak tartja a vidéken élő és dolgozó pedagógusok bevonását a néprajzi gyűjtőmunkába: tevékenységükkel egyfelől értékes anyagot nyújtanak azoknak a kevés szerencséseknak, akiknek módjukban van hivatásszerűen foglalkozni a néprajztudománnyal, másfelől a néprajzi gyűjtőmunka növeli hivatástudatukat és ragaszkodásukat a szűkebb hazához, ahol pedagógusként tevékenykednek, hasznos időtöltést nyújt az üres órákra, és szorosabbá teszi a pedagógus és tanítvány közötti viszonyt, mert hisz a tanár vagy tanító sokszor bevonja a gyűjtőmunkába növendékeit is. *Kós Károly* mindent elkövet, hogy a néprajzi gyűjtőmunkában műkedvelő vidéki értelmiségieket a szakember szintjéhez közelítse. Levelez velük, munkáikat elbírálja, a javát közlésre segíti, s ily módon alaposan kiszélesítette azoknak a körét, akiknek egyetemi éveikben módjuk volt néprajzot tanulni.

A tanulmánykötet maga is továbbindulja a néprajzi gyűjtőmunkát. *Kós Károly* bevezetőjében a romániai magyarság néprajzáról szól, *Molnár István* útbaigazítást ad a helyi múzeumok néprajzi anyagának összegyűjtéséhez. *Szabó Zsolt* és *Horváth Stefánia* az általános

iskolásokkal folytatott néprajzi gyűjtés eredményeit ismerteti. *Vámszer Géza* és *Gazda Klára* a Csikban és Háromszéken folytatott néprajzi gyűjtés megszervezéséről, illetőleg eredményeiről, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum néprajzi gyűjteményéről ad képet, *Imreh István* a történelem, *Szabó T. E. Attila* a botanika és a néprajz kölcsönös hasznáról számol be, a tanulmánykötet nagy részét pedig jó, példaszzerű leírások töltik meg egy-egy néprajzi jelenségről, tárgyról. A szakemberek leírásai nyilván mélyebbek, iparkodnak a történelmi rétegeket feltárni, vagy a falun belül az anyagismerőknek a számszerű megosztását bemutatni. De milyen öröm, mikor a szerkesztő felhívja a figyelmet rá, hogy ilyen irányú törekvések már az önkéntes néprajzi gyűjtők írásaiban is megmutatkoznak.

A szerkesztés gondosan vigyázott arra, hogy a hivatásos és az önkéntes gyűjtők írásait ne különítse el egymástól. A továbbképzés nagyon hatásos és egyben tapintatos formája is ez a kötet. Ha sikerül sorozattá fejleszteni, ez a publikációs forma és a mögötte álló családi levelezés eredményeképpen az önkéntes gyűjtők közül nem egy szakemberré válik.

Kovács Ágnes

BALOGH LAJOS—KIRÁLY LAJOS:

AZ ÁLLATHANGUTÁNZÓ IGÉK, HÍVOGATÓK ÉS TERELŐK SOMOGYI NYELVATLASZA

(Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 226 old.)

Méltán vártuk kíváncsian *Balogh Lajos* és *Király Lajos* újszerű munkáját, mert nemcsak gazdag anyagot, hanem eredeti koncepcióval megírt értekezést is kaptunk kézhez, amelynek olvasása közben valósággal meglevenedik a parasztember és háziállatainak a kapcsolata, azaz mi magunk is részvevőivé válunk annak a kommunikációnak, amely ember és háziállat között évszázadok, évezredek alatt kialakult.

Az atlasz előzményei és jellege című bevezető fejezetben (7—10. old.) *Balogh Lajos* — aki a Magyar Nyelvjárások Atlaszának is munkatársa volt — nemcsak a hazai, hanem a főbb európai nyelvátlaszokat is áttekinti, majd megismerteti az olvasót a célatlasz fogalmával. Az ezután következő fejezetben

mind a tudományos kutatók, mind a kívülállók számára rendkívül tanulságosan összefoglalja gyűjtésük módszerét, illetőleg magának a gyűjtésnek a történetét (11—15. old.).

Jóllehet az effajta nyelvi atlasznak elsődleges feladata nem a kutatott terület hang- és alaktani sajátosságainak bemutatása, a szerzők — nagyon helyesen — nem mondtak le gyűjteményük és értekezésük közzétételkor e vidék nyelvjárásai sajátosságainak a megrajzolásáról sem (16—27. old., *Király Lajos* munkája).

Az értekezés fő része A gyűjtött anyag témakörei címet viseli (28—80. old.). Jelentéstani szempontból is hasznos volt az állatok köznévi megnevezéseit is tüzetesen megvizsgálni, illetve rendszerbe foglalni. Örömmel és némi megnyugvással olvastam a jobb és a bal oldalra fogott ökör nevével (*hajszás, csás*) írottakat (36—38. old.), mert végre tisztázódott a népnyelvben is elhomályosulóban levő terelősók jelentése,

az tudniillik, hogyha a parasztember a balra fogott (*csás*) ökrét erőteljesebb húzásra bízta a *csáli* vokativusszal, akkor a székér természetesen jobbra fordul, ha meg a jobb oldalra fogottat (*a hajszt*) a *hajszt* megszólítással (vokativusszal), akkor balra. Ezek a terelőszók tehát nem a fordulás irányára vonatkoznak, hanem a balra, illetőleg a jobbra fogott ökörnek szólnak mint tulajdonnévvel kiegészült (pl. *Csáli Huszár!*) vagy anélkül használt köznévi vokativuszok.

„A gyermeknyelvi becézőnevek” műszót nem tartom szerencsésnek az állatok köznévi (*boci*, *pipi* stb.) megnevezésére, mert ezt már lefoglalta a névtudomány. A becézőnév ma már mind a szakirodalomban, mind a köznyelvben tulajdonnevet jelent. Szerencsésebb lett volna a becéző köznévi műszó használata. Ugyancsak zavaró a mások által is használt állati beszéd (44. old.), helyette megfelelőbb lenne állati jeladáról, állati jeladási rendszerről beszélni.

A szerzőkkel egyetértésben a recenzens is úgy vélekedik, hogy „az adatközlés során a nyelvi lexémáknak (szó-tári szavaknak) csak másodlagos szerepük van az információ közvetítésében, az állat inkább a dallamra figyel, első sorban annak alapján reagál az ember

utasítására” (75. old.), éppen ezért a hívogatókat és a terelőket érdemes lett volna hanglemezen mellékelni, s ezáltal ez a becses adattár a további kutatás, összevetés számára még teljesebb lett volna.

A nyelvi térképlapok megválasztását (szemléltető, adatbeíró és e kettő kombinációja) mindig a gyűjtött anyag eloszlásának és változatainak a jellege szabja meg. Bármennyire nehezűnkre esik egyes azonos jelenségek határainak a megvonása, a szerzők nem alkalmazhatták a legkönnyebb áttekintést nyújtó szemléltető eljárást a sok variáns miatt.

Már a mű első olvasásakor az fogalmazódott meg bennem, hogy föltétlenül folytatni kellene nyelvjárási kutatómunkánkban az efa jta anyaggyűjtést. Ha a későbbiekben a nagyolt fonetikus lejegyzésnél többet nem kívánánk, úgy vélem, hogy legképzettebb önkéntes gyűjtőinket érdemes lenne megnyernünk egyes vidékeken hasonló jellegű at-laszának az elkészítésére. A kitűnő minta a kezük ügyében van, a szerzőpár a szaktanácsadást bizonyára vállalná, s az eredmény nem maradna el.

Ördög Ferenc

CS. GERGELY GIZELLA—HAÁZ SÁNDOR:

UDVARHELYI VARROTTASOK

Írás utáni varrottas minták
Szentimrei Judit előszavával
(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.
24 old. szöveg, 57 rajz és 22 fénykép)

Ez a mintagyűjtemény hatodikként jelent meg a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita és Kovászna megyei Irányító Központja által kiadott gyűjtemények sorozatában. A munka értékét az előszóban Szentimrei Judit így határozza meg: „... értéke abban van, hogy felhívja a figyelmet az egyes patakok völgyében vagy domboldalokon meghúzódó, aránylag elszigetelt falvak egykori népi varrottasaira.” Tizenöt éves adatgyűjtésre támaszkodva állapítja meg Gergely G., hogy a XVIII. század második felében a legtöbb Udvarhely környéki faluban szóttes vagy fonottkereszt szemes díszítésűek voltak az asszonyok hozományába

tartozó darabok; de a XIX. század elején elterjedt már mellettük az írás utáni, vagyis az alapanyagon szabadrajzolás után készülő varrás. Ezek a falvak a Kis- és Nagyhomoród, a Nagyküküllő felső folyása, a Gagy, a Mogoró és a Derzs patak völgyében bújnak meg. Mivel ezen a vidéken a varrás (himzés) soha nem jelentett az asszonyok számára kenyérkeresetet — tehát egészen a múlt század végéig csak saját használatra készítették —, olyan népművészeti anyagot tár fel ez a gyűjtemény, melyet fejlődésében, alakulásában a kereskedelmi érdek nem befolyásolt. 47. kb. eredeti méretű, az öltések fajtáit és irányát érzékeltető rajz alkotja a nagyalakú, albumszerű kiadvány gerincét. (A rajzokat Haáz Sándor marosvásárhelyi rajztanár és Haáz Katalin készítette). Gazdagítja a kiadványt és a nagyközönség részére igen jó útmutatást nyújt a különböző öltések részletes — írásban és rajzban is — közölt magyarázata. (Az eredeti minták mai

felhasználásának lehetőségeit további 10 rajz és 2 fénykép mutatja be.)

Felhívjuk a figyelmet, hogy a textilművészettel behatóan foglalkozó szakemberek is érdeklődéssel vehetik kezükbe e kiadványt, mert ábrái és 20 fényképe részben az udvarhelyi és a keresztúri múzeum idevágó anyagát, zömében pedig — eddig sehol sem közzölt — a helyszínen, magántulajdonban őrzött régi varrottásokat mutatják be. A szövegrész adatait — helyi elnevezéseket, funkcióra vonatkozó közléseket —

a legtöbb esetben idős emberek emlékeztére támaszkodva jegyezték fel, igen gondosan, tudományos feldolgozásra is megfelelő módon.

E gyűjtéssel kapcsolatban tisztelettel és megbecsüléssel adózunk a szerzőnek, aki Haáz Rezső annak idején elindított munkásságát lelkesen, a nehézségek ellenére is folytatta és tizenöt évi töretlen munkakedvvel végzett gyűjtése eredményeit adta közre.

U. Kerékgyártó Adrien

VASI HONISMERETI KÖZLEMÉNYEK

1975. decemberében, Vas megye honismereti munkásainak legnagyobb örömére, megjelent a Vasi Honismereti Közlemények második kötete, mely ha szerény méretekben is, de lehetőséget adott arra, hogy a szűkebb otthonukat kutatók munkáival szélesebb körben is megismerkedhessenek az érdeklődők.

A *Műhely* című rovatban *Molnár Dezső* A honismereti munka módszere című írása a kutatók számára nyújt értékes útbaigazításokat, tanácsokat. *Mihály Mária*: Szombathely, a modern textilművészet otthona című ismertetője vázlatosan mutatja be a textilművészet különböző ágazatait.

A *Helyismereti Adattár* rovat tartalmazza a leggazdagabb anyagot. A közölt írások visszapergetik a felszabadulás eseményeit, az ezt követő változásokat, valamint a századforduló után élt mezőgazdasági népesség életkörülményeit. 1945 tavaszának történetét és a népi hatalom kialakulásának folyamatát mutatja be *Szabó Gábor*. Szülőfaluja, Bük felszabadulásának napjával kezdődik a történet, majd az élet megindulását, az ezt követő építómunkát ismerteti bőséges anyaggal. *Szabó László* pedig Sorokpolány négy évét — 1944—1948 — mutatja be. Hitelesen rajzolja meg faluja harcát a demokratikus vívmányokért és a hatalomért. *Molnár Dezső* járási szinten vizsgálja a felszabadulás eseményeit. A celdömölki járásban zajló hadműveleteket ismerteti saját, korabeli naplója és a helyszínen végzett gyűjtései alapján. Mindhárom írásban visszaemlékezések tartóztatják, hitelesítik a gazdag anyagot.

A helytörténet művelői eddig meglehetősen elhanyagolták az üzemtörténet-írást. Újabban azonban a falu mellett egyre jobban előtérbe kerül a város és az ott élő munkásság életének vizsgálata. Éppen ennek a kívánalomnak tett eleget *Zongor Ferenc*: Adatok, emlékezések a volt sághegyi bazaltbányáról c. munkája. Mint bevezetőjében megállapítja: „Sághegynek, a rajta, a benne dolgozó embernek életkörülményeit szeretném bemutatni.” A szombathelyi Putsch-gyár történetírói munkaközössége az üzem történetét és a város fejlődésére gyakorolt hatását ismerteti. A gyárban dolgozók visszaemlékezései felidéznek a két világháború közötti időszak bér- és szociális viszonyait, valamint a felszabadulás utáni fejlődést.

Szabó József a feudalizmus maradványait legtovább őrző cselédség életét mutatja be. A cselédek életkörülményei és bérezése a büki uradalomban 1900—1945-ig című írásában. A saját pedagógusi tapasztalatait is felhasználva rögzíti a cselédek sorsát.

A *Sorsok — emberek* című részben *Gaál Dezsőné* a csöngői *Nani néni*nek, *Böczén Pálné*nek életén keresztül ábrázolja a cselédek nehéz sorsát. A 80 éves asszony változatos életútjának megírása mellett a szerző hiteles korrajzot nyújt a felszabadulást megelőző és az azt követő évtizedekről.

A *Szakköreink életéről* rovatban *Lakner Győzőné* pedagógus Vallomás egy honismereti-néprajzi szakkör munkájáról című írásában Kőszegszerdahelyen végzett 10 éves honismereti munkájának eredményeit, terveit és nehézségeit boncolgatja. A lelkesedéséből született eredmények példát mutatnak a megye honismereti munkásainak.

Sátori Vilmosné a *Pályázat* rovatban a Lakodalmi dalok és népszokások pályázat eredményeit értékeli. Megállapítja, hogy a beérkezett művek teljességre törekvésükben és tartalmukban egyaránt értékesek.

Az *Események, évfordulók* című rovatban **dr. Bándi Gábornak**, a Savaria Múzeum igazgatójának beszédét találjuk, melyet a megyei népi díszítőművészeti kiállítás megnyitásakor mondott. Sátori Vilmosné pedig a megyei honismereti vetélkedő lebonyolításáról számol be.

A Vasi Honismereti Közlemények második száma az elsőhöz képest jelentős fejlődést mutat. A honismerettel foglalkozók munkáinak közkinccsé tételével pedig nagyban hozzájárul a mozgalom céljainak megvalósításához: megismertetni, megszerettetni, s elmélyíteni a szülőföldhöz, a lakóhelyhez, a munkahelyhez, a hazához való kötődést.

*

Egy év kihagyása után ismét kezünkbe vehettük a „Vasi Honismereti Közlemények” legújabb számait, melyeket már nagyon nélkülözték Vas megye honismereti mozgalmának lelkes munkatársai. A most megjelent példányok azonban terjedelmükben, tartalmuk gazdagságában elmaradtak az előzőektől, és ebben a kiadás nehézségei játszották a fő szerepet.

Szabó László: Ragadványnevek Sorokpolányban című munkája bevezetőjében a ragadványnevek keletkezését boncolgatja, s rámutat egyben a gúny és a ragadványnevek közti különbségre, valamint a névadásban betöltött funkciójukra. Megállapítja, hogy a ragadványnevek eredetében közrejátszanak az egyén testi és lelki tulajdonságai, a foglalkozás, a lakóhelyi származás, a szülők ritka kereszt- vagy családnevei stb. Végezetül abc szerint sorbaállítja a sorokpolányi ragadványneveket, s magyarázatot fűz eredetükhöz. Utána pedig keletkezésük szerint csoportosítva mutatja be őket.

Pomogyi József: A disznóölés Nagygeresden című dolgozata első részében a disznóölés előkészületeiről számol be,

majd a nagy családi esemény lefolyását ismerteti. Közben kitér a legapróbb részletekre: bemutatva a faluban élő szokásokat, hagyományokat, amelyek a disznóöléshez kapcsolódnak. Nem hiányoznak munkájából a jellegzetes Répce-menti tájszavak és szólások. Megtaláljuk dolgozatában a gyermeki élményeket jelentő részleteket: a pörzszölést, a hurkakészítést.

E munkákkal ki is merült az első szám tartalma. Hiányoljuk belőle a megszokott tájékoztatásokat, szakmai és módszertani útmutatókat.

Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők VIII. Országos Találkozója tiszteletére készült el a Vasi Honismereti Közlemények külön kiadása. Ebben két tanulmányt olvashatunk.

Sisak Éva a *Summásélet*-re vonatkozó visszaemlékezéseket gyűjtötte össze. Megtaláljuk munkájában a summás-munkára való toborzások leírását, miközben jellemző módon adja vissza az ízes nyugat-dunántúli tájszólást. Közli a szerződés hivatalos iratait, melyeket a főszolgabírói hivatalban állítottak ki. Részletesen leírja a summás-munka és a summásélet körülményeit. Megismertet a summások elhelyezésével, orvosi ellátásával, tájékoztat bérükről és élelmezésükről. Beszámol a különböző munkafajtákról, mint a kapálás, egyezés, kaszálás, gyűjtés, aratás, hordás, cséplés és az őszi betakarítás. Számot ad arról is, hogyan töltötték el szabad idejüket és ünnepnapjukat a summások. A szerző munkáját a summáséletről gyűjtött dalok teszik értékebbé. A végén megtaláljuk azoknak a fényképeit is, akik a legtöbb adatot közölték.

Guttmann Miklós: Hiedelmek Nárai-ból című munkáját a garabonciás diákról szóló hiedelmekkel vezeti be. A továbbiakban az ördöngös kocsisról, a tüzesemberről, a boszorkányokról és a tudálékosokról szóló hiedelmekről olvashatunk.

Az értékes gyűjtőmunka meggyőzően eleveníti fel népünk gondolkodásmódját és mesélő képességét. A szerző nagyon jól ismeri nyugati országrészünk nyelvjárásának hangtani és szótani sajátosságait.

Szabó József